

**JUDITA MARKA MARULIĆA
I LA JUDIT GUILLAUMEA SALLUSTEA DU BARTASA**

Vinko Grubišić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
821.133.1.09 Du Bartas, G. de S.
Izvorni znanstveni rad

Vinko Grubišić
Sveučilište Waterloo
K a n a d a

Na prvi pogled, moglo bi se pomišljati kako nema velika smisla uspoređivati djela dvaju književnika od prije nekoliko stoljeća za koje znamo da među njima nije bilo nikakva kontakta, nikakvih mogućih utjecaja. Guillaume de Salluste Seigneur du Bartas¹ dolazi na svijet točno dvadeset godina nakon Marulićeve smrti.

¹ Rođen u dosta imućnoj obitelji 1544. u Montfortu, studirao u Toulouseu, gdje već u 23. godini postaje doktor prava. Prvu je pjesmu objavio pod naslovom *L'Uranie*, a pod naslovom *La Muse chrestiene* 1567. objavljuje uz *Le triomphe de la Foy* i epopeju *La Judit*.

Čini se da je prigrlio kalvinizam, kojemu ostaje do smrti vjeran, upravo u vrijeme studija u Toulouseu, gdje je na sveučilištu vladala za to vrijeme upravo začudna vjerska tolerancija. Njegova prijateljica, a kako izgleda po mnogo čemu i zaštitnica, bila je kraljica od Navarre Jeanne d'Albret, koja je bila dosta žestoka pobornica i zagovornica protestantizma u Francuskoj. Ona je od njega naručila *Juditu*, koja ipak nije posvećena njoj nego Margeriti Navarskoj.

God. 1567. objavio je svoje najznačajnije djelo *La Sepmaine* u Parizu kod Michela Gadouilleaua, a iste godine i *La Seconde Sepmaine* kod Pierrea L'Huilliera, koju je nadopunjavao u više navrata.

Pjesnik je boravio više puta u Škotskoj kod vladara Jakova VI, koji je imao posebnu naklonost prema Du Bartasovu pjesničkom djelu. Drugovao je Du Bartas s mnogim pjesnicima svojeg vremena, a Pierre de Brach spominje i njegov susret s Peltiereom i Florimondom de Remondom. Umro je 1590. godine u dobi od 46 godina.

Iako se zna da je sudjelovao u vjerskim borbama, koje su za vrijeme njegova života bile veoma žestoke, Du Bartas je imao iskrenih prijatelja podjednako među hugenotima i

Marulić je pisao na trima jezicima, a Du Bartas samo na francuskom, unoseći podosta dijalektizama svog užeg zavičaja. Marulić je gorljivi katolik, a Du Bartas hugenot, nakratko i sudionik u vjerskim ratovima protiv katolika. Ipak Guillaume Salluste Seigneur du Bartas ima mnogo duhovnih sličnosti i podudarnosti s našim Splićaninom:² obojica su pravnici, *poetae christiani*, materijalno i duhovno neovisni o bilo komu, obojica intelektualci enciklopedijske širine i — što je za nas ovdje od posebna značenja — obojica su pjesnici epopeje *Judita*, a tako i svaki od njih začetnik jednog književnog žanra u svojoj nacionalnoj literaturi. André Baiche se u svojem iscrpnom djelu o Du Bartasovoj *Juditi*³ zadržava na tvrdnji

katolicima. U njegovim stihovima nerijetko nailazimo na pozive na mir i međusobnu vjersku toleranciju, a u spjevu *La Seconde Sepmaine* nalazimo i stihove posvećene miru, gdje nakon spomena vjerskih i političkih turbulencija u Francuskoj pjeva

»O Miru, sretni Miru, budi nam dobrodošao.«

Posebno u djelu *La Sepmaine* Du Bartas je pjesnik enciklopedijskih širina, golemog znanja, ali i nadahnuća, pjesničke vještine i nadarenosti. No iznad svega on je kršćanski pjesnik koji u stvaranju svijeta vidi Božju moć, veličinu i dobrotu. Neki dijelovi spjeva *La Sepmaine* kao »Božja moć«, »Noć«, »Potop«, »Zemlja puna cvijeća i voća«, »Himna Zemlji«, »Stvaranje ptica«, »Stvaranje čovjeka i žene«, »Zemaljski raj«, »Demonska srdžba«, »Furije«, kao i još neki odlomci, pripadaju antologijskim stranicama francuske renesansne poezije, a nitko, nakon sv. Franje Asiškoga, nije onako nadahnuto pisao o Suncu kao Du Bartas u »Pohvali Suncu«.

Dok ga neki veličahu i prikazivahu ravnim Pierreu de Ronsardu (npr. C. Binet, Joseph Scalinger, H. Estienne, Etienne Pasquier), za Jeana Racinea, kao i za druge pjesnike klasicizma, on je tek jedan od rimatora. Nicolas Boileau ga u svojem *Pjesničkom umijeću* i ne spominje.

Ni vrijeme racionalizma nije mu bilo sklono, a nejednaki odnosi raznih vremena prema njemu vidljivi su iz brojnih izdanja njegovih djela (više od četrdeset) do 1632, dok nakon toga Du Bartas pada u zaborav gotovo sve do našeg stoljeća. U drugu ruku, njegovom su se poezijom oduševljavali, među inima, J. W. Goethe i Gérard de Nerval.

U Hrvatskoj je Du Bartas ostao dosta nepoznat, iako češće spominjan. Njegovo glavno djelo *La Sepmaine* spominje I. S l a m n i g u *Svjetskoj književnosti zapadnoga kruga* (Zageb: Školska knjiga, 1973, str. 58), a koncizne podatke o njemu donosi Mirko T o m a s o v i ć u eseju »Tokovi francuskog pjesništva XVI. stoljeće« (u knjizi: *O hrvatskoj književnosti i romanskoj tradiciji*, Zagreb: Mladost, 139-161. O Du Bartasu str. 156-157).

² G. Salluste D u B a r t a s, *Oeuvres - La Judit*. Edition critique avec introduction et commentaire par André B a i c h e. Association des publications de la Faculté des lettres et Sciences humaines de Toulouse, Serie A, Tome 12, CCXX + 320 str. A. Baiche donosi tekst *Judite* prema izdanju iz 1579, što je posljednje izdanje koje je pregledao sam Du Bartas, sa svim tekstovnim varijantama. Njima se i ovdje služimo.

³ Sasvim se realno može pretpostaviti da je princeza i kraljica od Navarre Marguerite d'Angouleme (1492-1549), majka Jeanne d'Albret i velika pomagateljica umjetnika i pisaca, imala pri ruci barem neka Marulićeva latinska djela, a dobar znalac Marulićeve nazočnosti u renesansnoj Europi Charles B é n é smatra da bi *Miroir de Jésus crucifié* Margarite Navarske mogla biti »jedna od najstarijih i najprestižnijih adaptacija Marulićeve pjesme« (tj. pjesme *Carmen de doctrina Domini Nostri Iesu Christi Pendentis in Cruce; Ch. B é n é, Sudbina jedne pjesme*, Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Split: Književni krug, 1994, str. 41). Nedvojbeno je preko Jeanne d'Albret Du Bartas veoma lako mogao doći u dodir s Marulićevim latinskim djelima, što je zanimljivo, iako irelevantno za *Juditu*.

kako nitko nije prije Du Bartasa napisao na francuskom epopeju utemeljenu na Sv. pismu, a epopeja je poema »par excellence«.⁴ Dabome, nepotrebno je i naglašavati kako je i Marulićeva *Judita* prvi na hrvatskom »narativni« spjev u hrvatskoj književnosti, epopeja utemeljena na istom biblijskom tekstu na kojem i prva francuska epopeja s biblijskom tematikom. Moglo bi se naći i drugih zanimljivih podudarnosti između Marulića i du Bartasa, kao na primjer posebno štovanje kralja Davida, pjesnički odnosi prema Vergiliju i Danteu...

Imamo li pred očima *Judite* ostvarene u literaturama zapadnog kruga, bolje rečeno zapadnih krugova u predtridentsko, odnosno predbarokno vrijeme (nakon kojega su po isusovačkim konviktima, pa i franjevačkim školama, cvale školske drame, pa i one s temom *Judite*), lako se dolazi do zaključka kako su »smina nje stvoren'ja« bila daleko pogodnija pozornici nego eposu. U novijoj njemačkoj literaturi dominantna je svakako bila tragedija *Judith* romantičara Friedricha Hebbela, a u novijoj francuskoj *Judith* Jeana Giraudouxa, napisana u međuraću. Ovdje ne bih ulazio u kompleksna pitanja u čemu je bila tolika sceničnost Juditina, ali svakako je tu utjecala Juditina ljepota, Holofernova oholost, sukob dobra i zla, a sve je to moglo biti djelotvorno dovedeno u dramatične odnose na pozornicu. Dodajmo još i nasilje, s jedne strane, i nastojanja za oslobođanjem grada, s druge... Uostalom, kao što je Tonko Maroević zorno prikazao, Marulićeva se *Judita* i ovakva kakva jest može smatrati i dramom,⁵ odnosno moglo bi se reći da je dramatskija od nekih drama svojeg vremena.

Već je u više radova naglašeno kako se Marulićeva *Judita*⁶ može smatrati svojevrsnim odrazom borbe Marulićeve uže i šire domaje protiv Turaka, a naslovnica 2. izdanja *Judite* dolazila je i kao konkretan dokaz takvih shvaćanja. Nije vjerojatno slučajno ni to što su časnici u Holofernovoj vojsci veziri, baše i

⁴ »Comment expliquer que par *La Judit* du Bargas prétend cependant ouvrir une route nouvelle? Le premier en France, nous dit-il en 1574, il a 'par un juste poème /.../ en nostre langue illustré la sainte Esriture'. Et il va plus loin encore en 1579, tout en mettant à couvert des critique une inspiration puisé dans un livre apocryphe: il s'affirme comme le premier qui 'par juste poème ayt traicté en nostre langue des choses sacrées' (...) Et il faut lui donner raison. Personne avant lui n'a composé en notre langue d'oeuvre sacrée qui fut un 'juste' poème, c'est-à-dire un véritable poème; ou encore: une épopée, poème par excellence.« (B a i c h e, LXXXIV-LXXXV).

Još je kategoričkiji Jean V i a n e y koji tvrdi: »C'est donc la Bible qui, après avoir donne à notre poésie moderne avec Marot son premier recueil lyrique, et avec Bèze sa première tragédie, lui a donné encore, avec du Bargas, son premier poème narratif où il y ait des traces du talent.« (»Znači Biblija je ta koja — nakon prve zbirke lirike s Marotom i nakon prve tragedije s Bèzeom — daje s Du Bargasom još i prvu narativnu pjesmu u kojoj bi se moglo naći tragova talenta«.)

⁵ *Judita* Marka Marulića *Splićanina u scenskoj obradi Marina Carića i adaptaciji teksta Tonka Maroevića*, s M a r o e v i ć e v i m dodatkom »'Judita' kao drama«, objavljena je u časopisu *Mogućnosti* 12/1984, 939-975. O dijaloškoj naravi Marulićevih narativnih djela govori i Nikica K o l u m b i ć u predgovoru 10. knjizi Marulićevih sabranih djela, pod naslovom *Dijaloški i dramski tekstovi* (Split: Književni krug, 1994, str. 10-31).

⁶ Ovdje se služim izdanjem *Judite* koje je priredila Dunja F a l i š e v a c, Zagreb: SysPrint, Lektira dostupna svima, knj. 1, 1996.

subaše.⁷ Sigurno je ipak da kao umjetnički veoma uspjeta epopeja *Judita* nije opterećena nikakvim zadacima ni stoljetnih ni dnevnih tegoba. Na sličan način se u Du Bartasovu spjevu ponekad pod Holofernovom ratnom opremom pronalazio okrutni François II, »krvnik od Vassyja«, »istrjebljivač hugenota«, glavni vođa »katoličkog trijumvirata« u borbi protiv protestanata, koji je skončao na sličan način kao i Holoferno. Sigurno je da ni Du Bartas koji je sudjelovao u vjerskim borbama, ni Marulić, koji je na toliko načina bio angažiran u traženju pomoći za oslobađanje kršćanskih krajeva, a posebno svojeg zavičaja, od okrutnih Osmanlija, nisu mogli ostati potpuno u Starom zavjetu, ali — kako rekoh — oni su nam ostavili u prvom redu umjetnička djela utemeljena na biblijskoj Juditi, bez nekih značajnijih političkih infuzija, iako se u Du Bartasa na nekoliko mjesta osjeća gorčina zbog vjerske situacije u Francuskoj, a i napadi ne samo na vjerske protivnike nego i na kameleone koji često mijenjahu vjerska uvjerenja (kao npr. savojski knez Emmanuel Philibert). Na jednom mjestu (VI, 207-208) Du Bartas među tirane ubraja i Turke koji drže Svetu zemlju, a čini nam se kako bi takvi stihovi daleko bolje pristajali Marulićevoj *Juditi*, odnosno pjesniku onako usrdne *Molitve suprotiva Turkom*.

Kao što primjećuje Baiche, glavna osoba Du Bartasova djela nije ni Judita niti Holoferno, nego Bog, koji ravna svime i koji je unaprijed odlučio o ishodu Juditina pothvata. »Ti (...) daj mi da obradim tako božanstvenu temu.«⁸ Isto bi se moglo reći i za Marulićevo obraćanje Bogu: (»Ti s' onaj ki da kripost svakomu dilu nje«). Uostalom, invokacija je značajna za svaku renesansnu epopeju, a jedna od najljepših renesansnih invokacija nalazi se upravo u Du Bartasovu *Tjednu stvaranja svijeta* (»La Septmaine«).⁹

Za razliku od Marulića, na početku Du Bartasova prvog pjevanja pohvale su i osobi kojoj je spjev posvećen, a to je »jedinствена Marguerite« koje se ljepote i vrline tobože opjevavaju u Juditi, što je svakako daleko od istine.

Veoma vještim prijelazima iz jedne pojedinosti u drugu Marulić u prvom pjevanju s mnogo smisla za masovna kretanja, ali i za nijanse, u opisu vojske zorno donosi vizualne prizore silne asirske vojske u pokretu, dok se Du Bartas u svojem prvom pjevanju zadržava među ustrašenim Betuljanima te njihovim odnosima prema Jahveu:

⁷ O turcizmima u *Juditi* v. P. S k o k, »O stilu Marulićeve Judite«, *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, Zagreb: JAZU, 1950, 167-241, posebno str. 172.

⁸ »Toi (...) Donne moy de traicter matiere si divine«

⁹ »O grand Dieu, donne moy que j'enstalle en mes vers
Les plus rares beautez de ce grand univers.
Donne moy qu'en son front ta puissance je lise:
Et qu'enseignant autrui moi-mesme je m'instruise.«
(Veliki Bože, daj mi da kroz svoje stihove dam
Najizabranije ljepote veličanstvenog svemira nam
Daj mi da s njegova pročelja tvoju moć čitati znam
Te da podučavajuć druge poduke primam i sam.)

Odasvuda čuješ samo strašne krike
Samilosne žalbe, užasne urlike.¹⁰

U tom je mnoštvu Du Bartas istaknuo Juditinu ljepotu, ali i um. Tu se Judita obraća Bogu dosta dugom molitvom.

Drugo Du Bartasovo pjevanje gotovo je u cjelini svojevrsna kratka lekcija iz povijesti židovskoga naroda, koju izgovara poglavica Amonjana, a ona se može uglavnom svesti — kao i u našeg Marulića — na odnose izabranog naroda prema Jahveu: nižu se silne židovske pobjede ne zaslugom ljudi nego Božjom voljom. Među središnjim slikama je upravo Abrahamova odanost Bogu i spremnost da žrtvuje sina Izaka. Sve je uvijek u Božjim rukama pa kada su Židovi u savezu sa svojim Bogom, nema te sile koja bi ih mogla podjarmiti. Većina stihova je ipak posvećena Mojsiju i njegovim jedinstvenim pothvatima. U židovskoj se mudrosti združuju »ljubav, dužnost, razbor i vjera«. U Akiorovim pohvalama židovske povijesti bez sumnje ima kod Du Bartasa mnogo više uveličavanja negoli u »hrvatskoga Akiora«, koji je svoj »briefing« Holofernu obavio s mnogo manje stihova. Marulića je u drugom pjevanju zaokupila glavninom mnogo više židovska tjeskoba negoli prošlost, gdje oni molitvu »vikahu plačući«.

I masa i vođe svjesni su svojih »svijetlih trenutaka«, pobjeda, i to uvijek kad je Bog bio na njihovoj strani. Iako ni u Marulića Holoferno nije bez glavobolja glede neposlušnih Izraelićana, ipak je on kod našeg pjesnika s mnogo manje briga glede Betulije. U Marulića je Holoferno bijesan što mu se uopće netko suprotstavlja, dok je u Du Bartasa on istovremeno srdit, ali i tjeskoban. Akior je kod obojice zaista smion kad tvrdi da će tako razdraženu Holofernu izreći »ni stvari ke ine, nego ken o jesu«. Činjenicu što se Akior u obojice pjesnika zadržava najviše na izbavljanju iz egipatskog ropstva, opravdava to što je tu Božja intervencija bila najočitija, a i najvažnija u dotadašnjoj povijesti židovskoga naroda.

U trećem pjevanju Du Bartas i Marulić uglavnom se zadržavaju u opkoljenoj Betuliji, koja je ostala bez vode, gdje ljudi bez Božje pomoći mogu samo nakratko odgađati skapavanje od žeđi. Glasovi kako bi bilo bolje umrijeti od mača nego od strašnog pomora žeđu dolaze najprije iz mase, a onda od pojedinaca. Za nas je posebno zanimljiva židovska pobjeda u Du Bartasovu djelu spomenuta u obliku retoričkog pitanja u stihovima 325. i 326, i to jer se radi o onom istom Zari koji je u *Molitvi suprotiva Turkom* vodio »vojask... stada«, »kih desetsto tisuć tristo koles biše«.

Zar o onom ne reći ništa što vidje kod Gerara svoja
kušitskih vojnika stada pred sobom bježat od boja¹¹

¹⁰ »On n'entend rien par tout que cris epouvantables
Pitoyables regrets, hurlements effroyables.«

¹¹ (Tairay-je point celuy qui, devant soy, vaincus,
Vit courir pres Gerar les scadrons de Chus?)

Izdavač tog kritičkog izdanja André B a i c h e objašnjava da je kušitske vojnike kod Gerara vodio kralj Zerah (kojeg Baiche u komentaru piše kao »Zara«, a »Bible de Jérusalem« kao »Zérah le Kushite«). O tom etiopskom kralju Žari/Zerahu čitamo u *Bibliji*

Marulić je bliži Bibliji po mnogočemu, ali se oba pjesnika drže vremena opsjednuća Betulije: Du Bartas kaže kako je prošlo trideset žalosnih dana (»trente jours effligés«), a tako je isto i u Marulića, što je i prema Bibliji, s obzirom na to da Ozija predlaže da se na Božje smilovanje čeka još pet dana. Razrada vojne strategije u francuskog je pjesnika mnogo opširnija, ali u njega je »bojažljiva Judita« (»craintive Judit«) govorom mnogo kraća i konciznija, a njezina oštra optužba ne odnosi se toliko na masu koliko na vođe, koje nazivlje »sudcima bez rasuđivanja« (juges sans judgement).

Inače, po mnogočemu se dobiva dojam kao da je Du Bartasova Judita, prije javnog nastupa, upravo dovršila čitanje njegova glavnog djela *La Septmaine*. Ona čak smatra da to postavljanje uvjeta Bogu zapravo i jest najveći grijeh. Marulićeva Judita mnogo je upućenija u povijest odnosa židovskog naroda prema Jahveu nego li u teologiju. Kod obojice pjesnika Judita na kraju ovog pjevanja nagoviješta svoje djelo koje ne odaje, ali za koje napominje da će se pamtiti:

Uz Božju pomoć izvest ću — reče im tada ona —
Podvig za sjećanje, svrgnuv ovog moćnika s trona.¹²

A u Marulića:

Tako po sej škodi hoćete vidit stvar
Ku misal ma svodi. Da ni ner božji dar.
(III, 346-347)

U Marulića glavnu ulogu od svećenika uzimlje Ozija (svakako prema Bibliji, a možda donekle i radi rime), a Kabro i Kamro tek se spominju. Kod Du Bartasa su veoma nazočni i značajni Kabro i Kamro (Cambris i Carmis), jer oni su tu mnogo više nego betulijski svećenici, neka vrsta narodnih vođa i savjetnika. Ozija je odmah prihvatio Juditine prijekore kod Marulića, dok kod Du Bartasa on najprije Juditi savjetuje da ide kući plakati, jer bi možda njezin plač mogao »umekšati srdžbu vrhovnog Sudca« (»apaiser l'ire / Du Juge souverain«).

(Zagreb: Stvarnost, 1969), tj. u *Ljetopisima* II, 8-10: »Izašao je na njih Etiopljanin Zerah sa tisuću tisuća vojnika i tri stotine bojnih kola (...).«

U istom pjevanju Du Bartas spominje i Dunav pod nazivom »Istrie«, što nam pokazuje da nije bio baš najbolje upoznat sa zemljopisom naših krajeva. Ipak ne možemo pomišljati da bi Du Bartas bio istog mnijenja kao i stari Grci koji vjerovahu da Dunav izvire u Istri. Naime, u V, 563-564, govori o Dunavu na drugi način:

Poput Dunava rijeke koja od izvora svoga
Zmijulja kroz rauraška polja zemljišta neravnoga
A onda iz pritoka šezdeset nabuja vodama, koje
Nosi u Crno more kao i burkavo valovlje svoje.
(Ainsi que le Danou, qui du commencement
Par la rauraque champ serpente lentement,
Puis enflé par les flots de soixante rivieres
Dedans le golfe euxin verse ses ondes fieres)

Naravno, Dunav ne izvire baš blizu »rauraškog područja« (u blizini gorja Jura), ali je to mnogo bliže istini negoli dovođenje Dunava u svezu s Istrom.

¹² Je veux »dit-elle alors,« si Dieu m'est favorable,
Desassieger ce fort par un coup memorable.

Četvrto je pjevanje kod obojice pjesnika dosta podudarno: tu je Juditina žarka molitva Bogu da ona svojom ljepotom smuti pamet Holofernu, a zatim pripreve za iskazivanje ljepote, odlazak Holofernu i susret s njim. Kod Du Bartasa Judita u molitvi da Holoferno bude smaknut upotrebljava sve same najgore izraze kao što su »satrap« i »tiranin«, koji u svojem zlu nadilazi i samog Šekema koji je obeščastio Jakovljevu kćer Dinu, koja je bila iz iste loze iz koje i Judita. U Du Bartasa Judita moli da njezine oči i njezini pogledi djeluju na Holoferna »kao strijele«, a da njezina ljepota bude još više petrarkistička, ona tu ljepotu uvećava skromnošću, govoreći kako bi »to malo njene gracioznosti i to malo ljepote« kojom ju je Bog obdario htjela upotrijebiti da »prevari« Holofernovu okrutnost. Ali u odijevanju, u stavljanju umjesto kostrijeti na sebe najsvečanijih haljina koje je imala, u Du Bartasa se već osjeća dah baroka; od toliko bljeska i detalja kao da ne vidimo potpunu harmoniju njezine tjelesne i duhovne ljepote. Dakako, molitva završava tisućama uzdaha (»mille sanglotz«), ali onda ipak dok se pripravlja na odlazak ne može se izbjeći dojam da donekle i uživa u lijepim haljinama kao i u ljepoti svog tijela. A tu su i različiti ugodni mirisi, koje je uglavnom tek barok uveo među sredstva ženske zavodljivosti. Kao što je to uvjerljivo i zorno pokazao Mirko Tomasović,¹³ Marulićeva je Judita prava petrarkistička gospođa, »kano svih nadhaja lipostju, dobrotom« i koju »mnozi vlastele prosiše«, koja bi bila dostojna »s knezmi na sagu siditi«. Ona se najprije umiva, zatim se »namaza vonjom«, onda kose splete i uredjuje ih. Tu su svila i zlato, a od dijelova tijela nisu ni prsa ni bedra ostala neukrašena biserom i zlatnim pasom. U usporedbama Marulić je, kao i redovito, opširniji negoli Du Bartas: Juditina ljepota daleko nadilazi neke od najpoznatijih starozavjetnih ljepotica, kao i onih iz grčko-rimske mitologije, kao što su Betsabeja, Dina, Suzana, Tamara, Estera, Dalida, Dafne i Dijana...

Kad je na »starozavjetnom terenu«, Marulić postupa veoma pažljivo, osuđujući zavodnike koji su ljepoticama nanijeli sramotu, ili su je htjeli nanijeti (kao u Suzaninu slučaju), dok je postupak sasvim drukčiji kad je riječ o grčko-rimskoj mitologiji, gdje je prema ljepoticama nemilosrdniji, razigraniji i podrugljiviji. Tako, na primjer, da je Apolon vidio Juditu, sigurno bi bio »lin tirati Dafnu«, ili da je takvu ženu kao što je Judita imao Paris, »pustil bi Helenu«. Ti su stihovi jedna od ljepših digresija u Marulića, a ipak kao da je u čitavu pothvatu Juditina ljepota sporedna, uočena tek pri odlasku u Holofernov logor. Svojevrсна je kulminacija postignuta dosta smjelom napomenom, koje tek bližedi spomen nalazimo u Bibliji

Ako poni staše zamamljeni, ove
kad lice zgledaše, s Ozijom popove,
ne čudo, jer, slove koga moć, Bog tadi
nje gizde takove lipostju obnadi.

(IV, 152-156)

I Du Bartas se u opisima Juditine ljepote služi usporedbama iz Biblije i starih mitologija, gdje se glede Juditine ljepote i urešenosti aludira na Dijanu, Semiramidu, Kleopatru, Putifarova ženu, Suzanu...

¹³ M. T o m a s o v i ć, »Je li Judita canzonierska donna?«, *Zapisi o Maruliću i drugi komparativistički prilozi*, Split: Logos, 1984, 23-46.

Na putu Juditu kod Du Bartasa primjećuje upravo Akior, koji se čudi otkud sada, u toj općoj nevolji, takva ženska raskoš na ulici, a onda mu dobro upućeni Karmo govori o Juditi ono što nam je Marulić u trećem pjevanju priopćio prigodom same pojave Juditine u spjevu: Merarova kći, koju je otac udao za Manašea (uz pristanak roditelja s obiju strana)... Svejedno, Juditini odnosi prema Manašeu višestruko su zanimljivi: skladan brak, a ipak kao da je nešto ostalo nespomenuto:

»Bogatun, lijep čovjek i duhom i licem«¹⁴

A na drugom mjestu:

Judita više neg brata voljaše Manašea, koga
Bojaše se ko gospodara, ko oca ga štovaše svoga.¹⁵

U obojice pjesnika Judita je od djetinjstva išla pravim putom, a iz Du Bartasovih opisa dade se zaključiti ponešto i o manama njegova vremena, kad su se djevojke znale do kasno zadržavati na ulicama. Du Bartas čak smatra da je znatiželja bila glavni uzrok Dinina zla. Marulić o ljepoti Juditinoj govori u više navrata, ali joj posvećuje manje stihova negoli Du Bartas. Za Manašea Marulić reče tek toliko da je opsluživao Mojsijev zakon. U Marulića je veoma koncizno, u samo nekoliko stihova, opisano i sve ono što je naglo preminuli Manaše ostavio svojoj ražalošćenoj udovici, a što je dabome uvijek bilo korišteno samo u dobre svrhe.

Došav u Holofernov tabor Judita je i kod Du Bartasa i kod Marulića dobro motivirala svoj bijeg iz Betulije, naravno posluživši se laži. I kod Du Bartasa i kod Marulića Holoferno je zatravljen kao kakav petrarkistički mladač. Kod Du Bartasa on, taj silni vojskovođa, toliko je zanesen njenom ljepotom da ni na što drugo i ne misli, a ona sva smetena, »tresla se od straha«, sve dok je vojskovođa nije ohrabrio, odmah je zovući »prijateljicom« (»m' amie«) i ne štedeći joj — kao i kod Marulića — viteških komplimenata i obećanja. U obojice — a tako je i prema Bibliji — Holoferno obećava (a to je sigurno daleko od iskrenosti) da će vjerovati u njezina Boga, a to bi se obećanje — u najgorem slučaju — moglo motivirati i time što je o njezinu Bogu, o njegovoj moći i pravednosti podosta toga čuo već od Akiora. Dakako, motiviranost samoga dolaska Juditina u Holofernov tabor ne bi bila dostatna svim onim što je Judita spomenula kad se stvari i dalje ne bi odvijale po dosta čvrstoj logici. Ona ima razloge ne prihvatiti njegove jestvine i piće, jer

¹⁴ »Homme riche, homme beau tant d' esprit que de face«

¹⁵ Judit son Manassé cherssoit plus que frère

Cregnoit comme seigneur, l'honoroit comme père.«

Koji su razlozi da ga se bojala? *Biblija* je veoma štura u izvješću o odnosima Judite prema svom mužu Manašeu. U Giraudouxovoj drami *Judith*, Judita nije udovica nego je udana za impotentna muža, pa je u braku ostala djeвица, a dabome samim tim i mučenica. Ona — uvijek prema Giraudouxu — provodi nezaboravnu noć s Holofernom i ne ubija ga iz nekih patriotskih pobuda nego iz saznanja da Holoferno više neće njoj pripadati. Ubija ga da bi sačuvala uspomenu na nj kao na moćna muškarca, s kojim je provela — reklo bi se — tek jednu, ali sasvim ludu noć. No dabome da je baš kao takva najmanje potrebna svojim sunarodnjacima i prisiljena je prihvatiti namijenjenu joj patriotsku i herojsku ulogu.

znade da će on poštivati njezine vjerske zahtjeve («neću toga jesti da ne bude sablazni«, *Biblija*). Na koncu konca, u tom je pogledu dosta toga već pripremljeno. Ona je noću izlazila na molitvu, a kako je »on vrebao priliku da je zavede«, Judita mu — po ritmu događanja — više nije mogla odolijevati, nego je pristala piti s njime, ali opet je jela i pila samo ono što joj je sluškinja donijela. Dabome, Holoferno uz pitanje čime će se hraniti kad nestane onog što je donijela sa sobom uspostavlja napetost od koje kao da odmah i odustaje, jer ga više takva pitanja ne muče.

Veoma osjetljiv trenutak izražen u Bibliji napomenom kako ga je morila »ognjena žudnja da bude s njom« i u Du Bartasa i u Marulića vješto je uobličeno, ali opet tako da je u dramskom pogledu baš taj dio dosta napet i značajan.

Kod Du Bartasa se u petom pjevanju ne događa ništa posebno, pa će nam to pjevanje izgledati najknjiškiji dio njegove *Judite*. Holoferno je u svojoj zaljubljenosti («aveuglé d'Amour») stekao toliko povjerenje u Juditu da joj čak omogućuje, bez ikakva nadzora, bez ikakvih straža, odlaske na molitvu. Novodošla dama toliko ga je zaokupila da više ne obilazi ni vojsku niti ide na savjetovanja, što je dakle već uzrokom svojevrsna početka rasula jedne vojne moći. On Juditi iznosi svoje pothvate — što istinito, što izmišljeno, a što umišljeno, ili kako to Du Bartas reče »napola istinito, a napola lažno« (*Moitié vray, moitié faux*).

Judita se izmotava stotinama pitanja, samo da bi se »ludi tiranin« upuštao u priče i ostavio je na miru. Ona je pronašla slabu stranu Holofernovu — koja je i inače česta kod vojnika — a to je hvalisavost, i tako je čitatelju ipak bilo lakše povjerovati da je »satrap« ili »okrutni tiranin« Holoferno postao — pored te ljepotice koja mu se eto došla ponuditi — tako blagolagoljiv. Postao je, kako reče Du Bartas, »rob ropkinje svoje« («*captif de ma captive*»). Raspričao se nadugo i naširoko, s mnogo reminiscencija na asirsku i perzijsku prošlost (koje ni Holoferno ni Du Bartas ne razlikuju), tako da će tek u 190. stihu Du Bartas opomenuti Muzu da ne gubi vrijeme. («*Muse, tu perds le temps...*»). Judita za to vrijeme nikako ne ispušta iz vida svoju nakanu, koju sada čak naziva »Božjom naredbom« («*ordonance de Dieu*»).

Kod Marulića je peto pjevanje zapravo najdramatičnije. U njem se stvarno sve dogodilo, pa se prethodna pjevanja mogu smatrati svojevrsnim pripremnim opisima za Holofernovo ubojstvo. Istina, Marulić će dosta opširno, ali veoma sugestivno, navesti mnoge kojima su pijanstvo i proždrljivost bili glavni poroci. I tu se u govoru »protiv zalihu žartju i pitju« Marulić uglavnom držao terena koji mu je najbolje poznat, a to je Stari zavjet te grčka i rimska starina, s izuzetkom mudroga kralja »Cira od Perzije« te bezumnog Antioha, »kralja od Sirije«. Nije bez razloga što se Marulićevi stihovi ovog pjevanja od 165. pa do kraja nerijetko navode među najodabranijim stranicama hrvatske literature. Marulić je tu raspjevan, a opet koncizan, umije dočarati masu, ali i pojedinosti, i čini nam se: što god izbližega vidimo više vrsta drveća, to nam je šuma još jasnija:

To rekši dviže ram i na nogah postup
Ter muče bičag snam ki višaše o stup

Podri ga, kič mu zdup Oloferna jednom
 A drugom rukom lup kla, skube objednom.
 Hronu, strepi sobom, ležeći on uznak,
 darhta ruka s nogom, vas se oslabi, pak
 izdaše, ne bi jak, garkljanom siča karv:
 (...) (V, 229-235)

Nakon ubojstva, pa sve do konca ovog pjevanja, kao da se radnja ubrzava, a samo je tridesetak stihova trebalo da do Betuljana dopre glas o slavnom Juditinu djelu. U svojem obraćanju Židovima Judita nije zaboravila napomenuti da je to djelo Božje, a ne njezino. U stihovima o svojem uščuvanu »počten'ju« kao da na časak očusmo riječi narodne pjesme:

(...) Bog pomogši mene
 čuva da ne uvene s nikoga zgrišen'ja;
 da meni vraćen'ja, da sebi dobitje
 da vam slobojen'ja, da svim dobro žitje.
 (V, 288-291)

U šestom pjevanju Du Bartas navodi neke notorne primjere izješa i pijanica, iako se u Bibliji navodi samo natreskani Holoferno (»i pio je toliko vina koliko ga nije pio nikad u životu«). Kod Du Bartasa vojnici s Holofernom piju do ponoći, a onda on u šatoru ostaje sam s Juditom. Kad Holoferno počinje milovati Juditu, ona se sasvim znalački otimlje, s napomenom čemu žurba, neka najprije legne u krevet, dok se ona skine i pripravi. Du Bartas sve čitateljeve bojazni otklanja napomenom da žensko lukavstvo može izići na kraj i s umnim trijeznim muškarcima, a kamoli ne s onima kojima su zaljubljenost i piće pamet pomutili. Holoferno nestrpljivo očekuje Juditu, ali onda dabome vino i pospanost učine svoje. I kad ona postaje, rekli bismo, potpunom gospodaricom situacije, ipak dva puta spušta mač, pitajući se nije li grijeh ubojstvo i smaknuće čak i onog koji je dosta ljudi pobio. U prilog izvršenja svojeg pothvata Judita navodi tri biblijska primjera opravdanih tiranocidnih djela. Zatim ... Holofernu je ipak glava odsječena u Du Bartasa jednim udarcem. Kao i u Marulića, i ovdje je Judita sa svojom sobaricom veoma žustro dospjela do gradskog ulaza:

»Došav tu Judita čista kraj zida židovskog
 Reče — »Otvorite ... otvorte, jer Bog naš, veliki Bog
 Pomutio je silu noćas naroda asirskog
 I uzdigao do neba pokoljenje Izaka svog«¹⁶

U Marulića:

Otvorte, otvorte grad, jere je s nami Bog!
 Otvorte, otvorte! Sad oni ki je svemog

¹⁶ Quand la chaste Judit fut pres du mur hebrieu
 »Ouvrés, 'dit-elle', Ouvrés, car Dieu, nostre grand Dieu
 A froissé cette nuit la force assyrienne
 Et haussé jusqu'au ciel la corne isaciene.«

puku svomu pomog, skazal je svu kripost,
nečistih u brlog vrže, nam da milost.«

Juditin kratki zahvalni kantik mnogo je bliži Novom nego Starom zavjetu, a iz završnih stihova Du Bartasa pjesnik zahvaljuje za svoj spjev Bogu i kraljici, Margareti Navarskoj. No stihovi prije toga odaju nam ogorčenog hugenota, koji je i sam proživio, barem djelomično, vjerske ratove, nepravde i »Bartolomejsku noć«:

Tako, Gospode, daj da Te od sada Takvoga znamo
Ne kao sudca nego da Te ko oca osjećamo,
A da tiranima žestokim te drage crkve svoje
Ne budeš otac blag već sudac kojeg se boje.¹⁷

U Marulića u 6. završnom pjevanju biblijska konstatacija »A kad zarudje zora« opisuje se rađanje jutra kao da se gleda s kojeg splitskog prozora:

»Danica jur školje zrakom odivaše« (...)

Marulić, za razliku od Du Bartasa, nije zaboravio Akiora, koji je — kao i u Bibliji — vidjevši sve što i kako se zbilo, prihvaća židovsko jednobojstvo. Na Juditin poticaj, još prije negoli su Holofernovi vojnici saznali za doslovno obezglavljenje svojeg vojskovođe, Židovi navaljuju na Asirce. Ukratko: »(...) nigdar take sile / u toliku strahu, ja mnju nisu bile«. Nakon pobjede bez i jedne jedine žrtve, Židovi slave, a zatim Marulić s Juditom uspoređuje najhrabrije žene (opet iz Biblije te iz grčko-rimskog svijeta), ali sve su njihove »hvale« u usporedbi s Juditom sasvim male. Pri kraju spjeva Marulić sasvim slijedi Bibliju, ali će ipak, nakon Juditina hvalospjeva i njezina blažena života koji je provodila kao heroina, naglasiti da su Židovi doživjeli pad ubojstvom Mesije — »komu poklon diju, Bogu spasu momu«.

*

Temeljiti i zanimljiv prikaz same epske strukture Marulićeva spjeva čitatelj će naći u radu Pavla Pavličića *Judita i Osman kao tipovi epa*,¹⁸ a Du Bartasove *Judite* u već spomenutoj temeljitoj analizi A. Baichea, u koje se sasvim sigurno možemo pouzdati. Pavličić s pravom smatra da je *Judita* uzoran tip renesansnog epa. Iako »mnoštvenost« samih pjevanja slijedi svoje zakone, svako pjevanje djeluje kao cjelina, a središnji se događaj određenog pjevanja događa u sredini tog pjevanja. S druge strane, kako naglašava Pavličić, u Marulićevu epu radnja se odvija linearno, nema paralelnih radnja, ali valja odmah naglasiti da je Marulić

¹⁷ Ainsin, ainsi, Seigneur, desormais puissions nous
Te sentir non pour juge, ainçois pour pere doux
Ainsi les fiers tyrans de ton Eglise chere
Te sentent desormais pour juge et non pour pere.

¹⁸ Pavao Pavličić u knj. *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Split: Čakavski sabor, 1979, 203-236.

odveć umjetnik da bi prihvatio puko adiranje radnje. Prijelaz s jednog motiva na drugi u dograđivanju spjeva u našeg je pjesnika daleko vještije postignut negoli u Du Bartasa. Digresije u Marulića imaju višestruku funkciju: one razbijaju adiranje radnje, obogaćuju, određuju, ali i proširuju pjesmovni kontekst.

U Du Bartasa nije tako. Judita se javlja već u prvom pjevanju te ona i Holoferno ostaju središnje osovine čitava spjeva, što je uvjetovalo i nekoliko paralelnih događanja. Digresije i usporedbe nisu kao u Marulića strukturirane tako da nam se čini kako bi bez njih spjev bio nepotpun nego su tek potpornji glavnom tijeku epskog razvoja.

Od sporednih osoba u Holofernovu taboru ističe se Bagoa (prema Bibliji, upravitelj svih Holofernovih dobara), a kod Judite sluškinja Abra (koja je, opet prema Bibliji, vodila sve Juditine poslove). Kod Du Bartasa Bagoa (Bagos) je eunuh i Holofernov posinak u kojeg Holoferno ima potpuno povjerenje i koji mu je prvi pri srcu. U Marulića je Bagoa (Vagav) jedan od sluga bez većeg značenja. Abra je, međutim, kod Marulića veoma istaknuta, iako ne izgovara ni jednu jedinu riječ; ona je vjerna pratilica svoje gospodarice, koja s njom ide u veoma riskantan pothvat. Ona se kod Du Bartasa tek spominje, i to jednom kao služavka, a drugi put opet kao sobarica.¹⁹ Istini za volju valja naglasiti da i neke latinske verzije Biblije Abrau pišu malim slovom, iz čega se može uzimati da je Abra bila opća imenica u značenju služavka, sobarica. Upravo nam ti odnosi umjetnika prema sporednim osobama ponekad pokazuju kako pjesnici znaju imati različite a zanimljive pristupe u dodjeli uloga.

Minucioznija bi ispitivanja pokazala da je Marulić brižljivo pazio da svi rekviziti njegove epopeje ostanu u duhu starozavjetnog vremena, dok u Du Bartasa nalazimo izraze koji su mnogo bliži 16. stoljeću nego Holofernovu vremenu: »estoc« je mač poznat tek od 15. st. Vrsta strijele pod nazivom »dard« potječe iz srednjeg vijeka i bila je nepoznata Starom svijetu, a tako je i s kopljem zvanim »brant«. Izraz koji du Bartas često upotrebljava za vojsku je »ost«, koji bi se mogao odnositi samo na vazalnu vojsku, »escus« je bio štit također poznat u feudalnoj zapadnoeuropskoj vojsci, a takvih bismo slučajeva u Du Bartasa mogli još pronaći.

*

U zadnja se tri desetljeća nastoji zanemareno Marulićevo europejstvo osvijetliti sa što više i sa što različitijih aspekata i tu nam sigurno dobro dolaze usporedbe s epovima iz većih literatura. Du Bartas u svojoj »Napomeni čitateljima« govori kako je nastojao slijediti biblijski tekst (»a da se pri tom ne udaljujem od istine same priče«), ali da je slijedio i Homerovu *Ilijadu* te Vergilijevu *Eneidu* »kao i druge koji su nam ostavili djela slična gradiva, kako bih svoje djelo učinio što

¹⁹ Sama činjenica da se radi o osobama bliskim glavnim nositeljima radnje, a koje Biblija jedva spominje, ostavljala je pjesnicima dovoljno slobode za njihove umjetničke postupke.

ugodnijim«. ²⁰ Marulić je izrekao nešto slično u tvrdnji da je »sveo« svoj ep »po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim ki budu čitati«. Od »starih poet« sigurno su Homer i Vergilije i u Marulića imali najviše udjela. Nadalje du Bartas napominje — što je i Marulić mogao reći — da mu je »zaštitnik« bio Petrarca.

Kao što je češće napominjano, Marulić je umjetnik izuzetno istančana osjećaja za slikarsko, ne samo za boje nego za pikturalno općenito, za nijanse svjetlosti i sjena. Dosadašnji proučavatelji *Judite*, posebno P. Skok, P. Pavličić i M. Tomasović s pravom su to naglasili, a ovdje će biti dovoljno ako navedem samo onaj prizor iz skromne gozbe na koju su pozvali prognana Akiora:

Visoko s svićami stahu kandeliri,
Mnogimi zrakami odsivahu miri
(...)
Ona smartna tmina, ku na vratoh vide,
Od karvi, od plina, da k njim ne unide.
(III, 114-115. i 119-120)

Nasuprot Maruliću, kod Du Bartasa pikturalnih elemenata gotovo i nema, ali su korištenja zvučnih raspona veoma bogata. Dovoljno je samo prisjetiti se Holofernovih riječi kad je ugledao krasoticu Juditu. Tu Holoferno zamuckuje i zapravo i ne zna dobro što bi uopće rekao, ali mu se svejedno ne da šutjeti.

*

Iako Du Bartas naglašava da je njegova poema prvi ep biblijske tematike u Francuskoj, on je iza sebe imao veoma bogatu književnost, s izgrađenim pjesničkim jezikom i već bogatim rimarijem, a u Marulićevoj sredini sve je to ipak bilo skromno. Du Bartas napominje da je Juditu započeo »prije kojih četrnaest godina«, ali ona ipak nije čekala dvadeset godina da bude objavljena kao što je to bio slučaj u Marulića.

No, takvo djelo moglo je biti smatrano kao nepoželjno, kod obojice pjesnika, i to zbog delikatnosti teme. Naime, Slamnigova tvrdnja da su »katolički novolatinski pisci odreda opjevavali Kristov život, dakle Novi zavjet (Sannazaro, Vida), dok su protestantski i uopće sjevernjački češće odabirali starozavjetne teme (Du Bartas, Hans Sachs) u sebi je točna«, ²¹ ali mogla bi nas zavesti na krivu pomisao da protestantski pisci također nisu imali problema sa svojim starozavjetnim

²⁰ »je n'y pas tant suivi l'ordre ou la phrase du texte de la Bible comme j' ay tasché (sans toute-fois m'esloigner de la verité de l'histoire) d'imiter Homere en son Iliade, Virgile en son Aeneide et autres qui nous ont laissé des ouvrages de semblable estrofe, et ce pour en rendre de tant plus mon oeuvre delectable.« (B a i c h e, *Avertissement aux Lecteurs*), str. 7.

²¹ I. S l a m n i g [Predgovor], u: Marko M a r u l i ć, *Judita, Suzana, pjesme* (prir. Ivan Slamnig), Zagreb: Matica hrvatska i Zora, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 4, 1970, str. 15.

temama. No kako bi nas to pitanje moglo daleko odvesti, ostanimo pri Juditi i njezinu činu, koji nije ništa manje bio za osudu u očima Jeana Calvina negoli rimskih nadglednika nad čistoćom vjere. U svojim razmišljanjima o Nabukodonozoru, Calvin sasvim jasno govori kako je svaki vladar, bez obzira kako okrutan bio, po volji Božjoj.²² To nam i objašnjava ono Juditino oklijevanje prije izvršenja čina. Ona se pita je li njezino okrutno ubojstvo zaista Božji naum. Zanimljiva je jedna pojedinost u Du Bartasa, koje nema u Marulića, a to su stihovi 156. i 157. VI. pjevanja, gdje se govori ne samo o sudbini Holofernova tijela nego i duše:

Sretno se posluži ona tim mačem poganina
Glavu rastavi s tijelom, tijelo da ispusti dušu,
A duša u pakao ode dok tijelo se s postelje sruši.²³

U Marulića (kao ni u Bibliji) nema nikakva spomena o tom kamo je otišla Holofernova duša, nego je ostao »prez glave, kako panj«. U najstarijoj engleskoj verziji *Judite*, od koje su se sačuvala tri pjevanja, a koja potječe iz 2. polovice 10. stoljeća, također je Holofernova duša otišla u tmine, a ima u tim trima sačuvanim pjevanjima i drugih pojedinosti koje pokazuju neku podudarnost s Du Bartasovim djelom.²⁴

*

Ne samo za kroatiste nego i za komparatiste općenito od velika je značenja činjenica da je Marulić stvorio izuzetno vrijednu epopeju na hrvatskomu jeziku, koja ujedno pripada i prvim epopejama s biblijskim temama na narodnim jezicima općenito. Sama činjenica da je »složio« pravo remek-djelo u kratko korizmeno vrijeme pokazuje nam izuzetna umjetnika, to većeg zna li se da je stvarajući svoj ep stvarao ne samo jedno pjesničko djelo nego i jednu poetiku.

²² Usp. A B a i c h e, str. CXLIII.

²³ Qu' heureuse elle depart avec l'ethnique lame
Le chef d'avec le corps et le corps d' avec l'ame
L'ame fuit en enfer, le corps chet bas du licit.

²⁴ Edna P u r d i e, *Judith in German and English Literature*, Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion, 1927. Do 1921. autorica je u tim dvjema literaturama navela 106 *Judita* (pod različitim naslovima), najviše u dramskom, a onda u pjesničkom pa i pripovjednom obliku. Iz vremena od prije Marulića imamo samo osam naslova, od kojih je najstarija verzija (»Versus de Judit et Holofernem«) iz 9. stoljeća na latinskom sačuvana samo u nekoliko strofa.

BIBLIOGRAFIJA

(osim djela navođenih uz sam tekst)

- Braspart, M. *Du Bartas - poète chretien*, Neuchatel et Paris: Delachaux et Nestlé 1947.
- Croce, B. »Appunti di letteratura secesentesca inedita e rara. L'Intorno a Gulielmo du Bartas«. *La critica*, XXVII, 1929, 307-316.
- Dauphiné, J. (editor). *Du Bartas — poète encyclopéque du XVIIe siècle*. (Colloque international Faculté des lettres et sciences humaines de Pau et des pays de l'Adour, 7, 8 et 9 mars 1986. Lyon, La Manufacture, 1988. (Djelo sadrži 28 radova koji se uglavnom odnose na *La Sepmaine*.)
- De Mountfaucon, Dom Bernard, *La verité de l'histoire de Judith* (drugo izdanje), Paris: S. Langronne, 1912.
- Douarche A. *De tyrannicidio apud scriptores decimi sexti saeculi*. Paris: Hachette, 1888.
- Novak Prosperov, S. »Uvod u Marulićevu dramografiju«. *Marko Marulić — Drame*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, 1986, 9-78.
- Reichenberger; K. *Biblisher Stoff und hohe Epik im XVI: Jahrhundert* (Die Judit des Du Bartas): Bibliothéque d'Humanisme et renaissance, XXIII, 1961, 482-513.
- Tomasović, M. »Komediya o Juditi«, *Dani Hvarskog kazališta — srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*. Split: Književni krug, 1985, 197-205.
- Tomasović, M. *Marko Marulić Marul*. Zagreb: Erasmus i Split: Marulianum, 1999.
- Vianey, J. »La Bible dans la poésie française depuis Marot«, *Revue des Cours et Conférences*, Nouvelle serie, v. II, 1922, 101-105.